

Péter Mihály 80 éves*

Kedves Ünnepest, Hölgyeim és Uraim, Tisztelt Kollégák! A Magyar Nyelvtudományi Társaság részéről engem ért az a megtisztelő felkérés, hogy ülésünkön köszöntsem Péter Mihály professzor urat nyolcvanadik születésnapja alkalmából. A feladat szép, de nem könnyű. Nem könnyű általában, minthogy a dolgok rendje szerint, ha valakit nyolcvanadik születésnapján köszöntenek, azt – hacsak összes érdeme nem korlátozódik a legutóbbi évekre, ami aligha valószínű – már bizonyára a hatvanadik meg a hetvenedik születésnapján is köszöntötték, nem is beszélve a folyóiratokban megjelent meg az ünnepest tiszteletére összeállított könyvek bevezetésében olvasható laudációkról. Péter Mihály esetében egész kis bibliográfiát lehet összeállítani ezekből az írásokból, volt, aki már meg is tette. Hát akkor hogyan lehet bármi újat mondani az ünnepestről? Másfelől kell-e mindenáron újat mondani, nem elég-e pusztán újra és újra kifejeznünk örömünket, hogy tanítványai, kollégái, munkatársai vagy csak egyszerűen műveinek olvasói lehettünk, lehetünk?

Szerencsére a laudációnak megvannak a műfaji egzisztenciái. Először is legalább nagy vonalakban ismertetni szokás az ünnepest életútját, ami persze a legfiatalabb jelenlévők kivételével a legtöbbünk számára jól ismert, legfeljebb abba érdemes belegondolni, melyikünk mikor és mi módon kapcsolódott ehhez a pályához. Íme tehát a legfontosabb tények. Péter Mihály 1928. november 8-án született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén 2008. november 11-én.

Tudományegyetemen, az ELTE elődjén kezdte meg 1947-ben, angol–orosz tanári szakon, de két évvel később állami ösztöndíjként a Leningrádi Állami Egyetem orosz nyelv és irodalom szakára került, ahol 1954-ben kitüntetéssel diplomát szerzett. Budapestre visszatérve két évig az akkori Lenin Intézet tanársegédeként működött, 1956 szeptembere óta pedig megszakítás nélkül az ELTE orosz tanszékének oktatója, még ha ez a tanszék időnként megnevezést váltott is. 1959-ben adjunktussá léptették elő, 1967-ben lett docens, 1985-ben pedig elnyerte az egyetemi tanári kinevezést. Nyugdíjba vonulása óta ugyanezen tanszék professor emeritusa. Több mint tíz éven át vezetője is volt ennek a tanszéknek, mégpedig 1981-től; 1978 és 1991 között egyúttal a Szláv Filológiai Tanszéknek is vezette. 1972 és 78 között betöltötte a Bölcsészettudományi Kar dékánhelyettesi tisztét is. Egyszóval először hallgatóként, majd kutatóként, oktatóként és vezetőként hűségesen és aktívan jelen volt és jelen van az ELTE Bölcsészkarán, ha a leningrádi meg a Lenin intézeti kitérőt nem számítjuk, több mint hat évtizede.

Péter Mihály mindeközben megszerezte mindazon tudományos rangokat, melyeknek elérése önmagán múltott. „Az orosz kérdő mondat hanglejtéséről” szülő értekezésével 1959-ben egyetemi doktori címet szerzett (a témában később egy sor tanulmánya jelent meg), „Tvardovszkij poémáinak költői nyelve” című disszertációja megvédésével lett kandidátus 1965-ben (ezen alapult 1970-es monográfiája), végül 1988-ban „A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai” című értekezése alapján (könyvként 1991-ben látott napvilágot) a tudományok doktora lett. Ami tudományos publikációit illeti – bár nem a számuk a lényeg, de azért ez is mutat valamit –, könyveinek, tanulmányainak, bírálatainak és ismertetéseinek számát (minthogy a teljes naprakész lista nem áll rendelkezésemre, így némi extrapolációval) kétszáz felettinek becsülöm, és akkor még szóba sem hoztam szerkesztői, válogatói, elő- és utószóírói munkásságát, melyek között olyan tételek is említendők, mint a *Studia Russica* szerkesztése majdnem egy évtizeden át, vagy az Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIX. kötete és egy sor egyéb gyűjteményes kiadvány, ki győzné sorolni. Az orosz nyelv történeti grammatikájáról írott 1969-es, sokszorosán újra kiadott tankönyvből orosz szakosok nemzedékei tanultak és tanulnak, én magam egyes eredetileg nem didaktikai célból keletkezett dolgozatait, mint például „A nyelv hangalakja” vagy „A prágai iskola” címűt tananyagként használtam az általános nyelvészet szakosok oktatásában. Ez utóbbi kiemelés persze pusztán egy véletlenszerűen kiválasztott oktató szubjektív szelekciója; Péter Mihály műveinek bibliográfiáját áttekintve kétség sem férhet hozzá, hogy tanulmányai részét képezik egy sor tudományág és egyetemi tantárgy – és korántsem csupán a ruszisztika – kötelezőolvasmány-listájának.

Sokan vagyunk nyelvészek, sokan irodalmárok. De nevezhetjük-e magunkat filológusnak? Péter Mihály egyértelműen az. Nem egyszerűen arról van szó – bár mi sem szembeütőbb –, hogy tudományos munkásságának íve átfogja az orosz történeti és leíró nyelvészet, az általános nyelvtudomány, a fonetika, a lexikológia, a stilsztika, a fordítástudomány, a poétika és egy sor más diszciplína témakörét, hanem arról, hogy nála ezek a szempontok szinte mindig együtt, egyidőben vannak jelen. Ami egy-egy tanulmányában kiemelt téma, valóban mindig valamiből van kiemelve: egy általános filológiai műveltségből, igényszintből és intellektuális érdekből táplálkozik. Voltaképpen innen magyarázható munkásságának széles spektruma is, ami legalábbis egyik vonatkozása többször hangoztatott elvének, miszerint ő *nihil linguistici a se alienum putat*. És innen az is, hogy amit ír, az adott témában nem járatos olvasó számára is érdekes, értékes és gondolatébresztő.

De talán még az sem elég pontos jellemzés, ha ebben az általános értelemben filológusnak nevezzük Péter Mihályt. Végül is egy gyűjtögető, rendszerező, repetitív jellegű kutatás is filológiának nevezhető, ha az általa feldolgozott nyelvi anyag diszciplinárisan eléggé kiterjedt. Péter Mihály azonban minden, csak nem pozitivistá szakfilológus (még ha természetesen mindent tud is, ami erre képessé tehetné). Az ő figyelme soha nem korlátozódik az éppen vizsgált anyagra. Érdeklődésének végső tárgya mindenkor az ember mint nyelvi lény, vagyis minden, amit az ember a nyelvvel művelni képes, és minden, amit az emberrel a nyelvre művelni képes. Az ő számára mind az ember, mind a nyelv társadalmisága megkérdőjelezhetetlen evidencia. Ez az a távlat, ahonnan a legkisebb dolgok is pontosan láthatók.

Meg sem kíséreltem részletesen felemlíteni legfontosabb műveit, legjelentősebb kutatási eredményeit. Megtette, s bizonyára a jövőben is megteszi ezt a munkásságát értékelő ünnepelő irodalom – talán megérjük, hogy ehhez ünnep se szükségeltessék –, s még inkább a nyelvész közvélemény ítélete, melyet korántsem azonosíthatunk a formális elismerés kihagyó gépezetével. Ám az érdeklődés horizontja csak az egyik objektum, amelyet figyelembe kell vennünk, amikor egy kutató egyéniséget kívánunk bemutatni. A tudományos kutatáshoz ugyanis nyilvánvalóan három alapvető momentum szükséges. Kutató, valamely kutatandó tárgy, valamint egy kutatási apparátus (amelybe most a laboratóriumtól és a górcsőtől a háttérelméletig, a kutatásmódszertanig stb. mindent beleérték). Amikor e három közül a kutatóra koncentrálunk – azaz kutatásunk tárgya a tárgyat kutató kutató –, akkor hatékonyabb intenzíve tájékozódni. Engedjék meg ezért, hogy egy rövid ideig Péter Mihály egyetlen írására összpontosítsak, mégpedig nem valamely önjellemezésére, hanem éppenséggel egy olyan tanulmányára, amely más nyelvészre, nyelvészekre, azaz végeredményben a nyelvészetre irányul. Már csak azért is, mert a jubiláns eme dolgozata, mely eredetileg a 2006. évi akadémiai közgyűlés keretében, a „Ferdinand de Saussure és hatása – az első száz év” címmel rendezett tudományos ülészakon hangzott el – később megjelent a Magyar Nyelvben is –, annak idején nagy benyomást tett rám. Az ülészakon sok okos előadás elhangzott, de bölcs csak egy volt, a Péter Mihályé. Mindenki más vagy arról beszélt, vagy legalábbis abból indult ki, milyen óriási jelentőségű nyelvész volt is Saussure, és mennyi mindent adott a nyelvtudománynak. Ezt jubilánsunk sem tagadta. Tőle mégis ilyeneket hallhattunk: „Saussure tanításának tagadhatatlan és maradandó érdeme a nyelv rendszerszerűségének középpontba helyezése, a szinkronikus nyelvvizsgálat elsőbbségének hirdetése és a nyelvírás új módszereinek bevezetése. Ugyanakkor látnivaló, hogy ez a tanítás kezdetétől fogva sarkalatos tévedéseket tartalmaz, és minthogy koherens elméletről van szó, e tévedések az elmélet valamennyi lényeges vonatkozásában megmutatkoznak.” Melyek is ezek a tévedések? A nyelv és a nyelvről szóló tudomány kategóriáinak összemosása. Az elemek és viszonylatok közötti oppozíciók abszolutizálása, nem-dialektikus szemlélete. A mozgás és nyugalmi állapot viszonyának dialektikátlan kezelése. A nyelvnek tisztán formális felfogása. A struktúra mozdulatlanságának tétele. Egyszóval: a nyelv „önmagában és önmagáért” való vizsgálata, a merev rendszerszemlélet. Ezzel szemben, ismét Péter Mihályt idézve: „valójában a nyelv elemeken és a köztük fennálló relációkon alapuló rendszer, amelynek rendeltetése a társadalom szükségleteinek kielégítése. E történetileg változó szükségletek folyamatos kielégítése stabilitás és változás dialektikus egységében valósul meg”. A szerző itt a prágai iskola téziseit állítja szembe Saussure-éval, a *d i n a m i k u s* szinkronia és a *s t r u k t u r á l i s* diakronia nézőpontját, amely a nyelvi szerkezet és az azt alkotó elemek történeti mozgását nem egymástól elszakítva, hanem dialektikus kölcsönhatásukban

vizsgálja. S miközben aztán kifejezi jogos szkepticizmusát a generatív grammatika nyelv-szemléletével kapcsolatban (mely, hogy egy másik írásának téziseit is ide vonjam, a poszt-generatív irányzatokkal egyetemben túlságosan is „a számítógépes–logikai” felfogás paradigmájába kényszerítette a nyelvtudományt), rámutat, hogy a generatívizmusra válaszul keletkezett és előtérbe került újabb nyelvészeti és nyelvészettágító diszciplínák – a pszicholingvisztika, a nyelvészeti pragmatika, a beszédaktus-elmélet, a kognitív nyelvészet stb. – ismét a nyelvészet mint humán tudomány, azaz társadalomtudomány státuszát látszanak helyreállítani. Gondolatmenetét végül egy nyelvtudomány-történeti triász tézisével zárja, mely szerint a nyelvészet fejlődése három nagy korszakra osztható. Az első korszakban a nyelvészet más tudományoktól (a logikától, a pszichológiától) függő vazallus; az antitézis az önmagában és önmagáért vizsgált autonóm nyelv lingvisztikájának meghirdetése; a harmadik, az előző korszakok vívmányait megőrizve-meghaladó szintézis pedig a humaniorákkal való integráció periódusa. Nos, bár csábító lenne, ne bocsátkozunk most Péter Mihály tételeinek tartalmi elemzésébe. Az érvelésmódra, a fogalmi apparátusra figyeljünk oda. Az előadás ötször emeli ki szó szerint is a dialektikus, dialektika szavakkal jellemezhető elvárásrendszert, megőrizve-meghaladó (azazhogy *aufgehoben*) továbblépésekről beszél, téziszről, antitéziszről, szintéziszről. Nemcsak említi ezeket a kategóriákat – egész gondolatmenetének meghatározó keretét jelöli ki vele, kimondatlanul is: paradigmaticus elkötelezettséget. És még valamit, ami legutóbbi évtizedeink kontextusában adódik hozzá mindehhez: a választott tudósi attitűd bátor felvállalását. Ugyan ki más mert volna kiállni 2006-ban a nyelvészközösség elé egy ilyen megközelítésmóddal?

Péter Mihály egy helyütt azt mondja magáról, hogy soha nem volt hosszú időre kifejlesztett kutatási stratégiája – bár hozzáteszi: ennek ellenére munkásságának volt egyfajta belső logikája –, másutt meg leszögezi, hogy egyetlen nyelvészeti irányzat vonatkozásában sem érzi magát kizárólagosan elkötelezettnek. Én azt gondolom, belső logikát egy kutatói életútban akkor is lehet, lehetne találni, ha éles fordulatok jellemeznék, a makacs kitartás valamely nyelvészeti irányzat mellett pedig akár a problémaérzékletlenség jele is lehet, hiszen bizonyára nem véletlen, hogy maga a nyelvtudomány nem rekedt meg egyetlen irányzatánál sem. Engedtessek meg úgy látnom: ami Péter Mihály életművét valóban egyívű szervezi, az maga a látásmód, a paradigmaticus állhatatosság.

Péter Mihályt gyakran jellemzik úgy, mint békés, megfontolt, megértő, befogadó, toleráns és toleranciára készítő személyiséget – és ez mind meg is állja a helyét. Péter Mihály szolid ember. De nemcsak abban a félreértett jelentésben, mellyel a magyar nyelvhasználat ruházta fel ezt a szerencsétlen szót (minthogy a *szelíd*-del asszociálta), hanem a szó eredeti, valódi jelentésében is: szilárd. Jellemszilárd. Tudósként következetesen az, aki. Szerény habitussal él. Tudósi talárjával nem parádézik az önérvényesítés nyüzsgő piacán, és nincsen külön ruhatára alkalomhoz illő köpönyegekből.

Azon az elismerésen túl, amely Péter Mihályt bármely szakmailag és emberileg igényes munkatársa, közvetlen vagy közvetett tanítványa vagy kortársa részéről joggal megilleti, engedtessek meg, hogy néhány személyes megjegyzést is tegyek. Én a hatvanas–hetvenes évek fordulóján voltam ennek az egyetemnek a hallgatója, és orosz szakosként elvileg találkoznom kellett volna Péter Mihállyal. Nem így történt, akkoriban ugyanis az orosz és ószláv előadásokat felváltva tartották Balezky Emillel, és én éppen a másik periódusba estem. Ellenben olyan szerencsém volt, hogy általános nyelvészet szakosként mégiscsak a tanítványa lehettem: tőle tanultam és amennyiben még tudom, máig is tőle tudom a fonó-

lőgiát. Tanítványa voltam, vagyok persze műveinek olvasása révén is. De nem ezt szeretném most kiemelni. Az én szakmai sorsom, mint gondolom, mindenkié, úgy alakult, hogy pályámon nem egyszer lendített tovább mások segítségével. Olyan emberrel azonban, aki ezt a segítséget teljes önzetlenséggel, a viszonzás akár csak elvi lehetőségének felmerülése nélkül, pusztán emberi–szakmai jóindulattól vezérelve nyújtotta volna, csak nagyon ritkán találkoztam. Péter Mihály egyike ezen keveseknek. Nem hiszem persze, hogy jóindulata személyes kiváltságom lett volna; a nála fiatalabb nemzedékeknek bizonyára nem egy tagja elmondhatná ugyanezt magáról, pontosabban persze ünnepeztünkéről, akinek jelleméből következően, azt hiszem, szinte nehezére is esnék, nemhogy rosszindulatúnak, de akár közböcsnek is lennie fiatalabb kollégáinak szakmai pályaalakulása iránt. Hadd köszönjem meg most ezt is, ki tudja, hányunk nevében.

Nyilvánvaló, hogy e rövid laudáció keretében – meg kompetenciális okokból –, amit itt elmondtam, pusztán szubjektív kivonat Péter Mihály emberileg és szakmailag egyaránt gazdag érdemeiből, pár tarka bekezdés csupán. De hát maradjon valami a kilencvenedik születésnapra is. Addig pedig mindannyiunk nevében derűs, tartalmas, továbbra is a megszokott módon imponálóan produktív éveket kívánok Neked, tisztelt Tanár Úr, – újabb és újabb műveket, és ezzel emberi mintát és szellemi táplálékot számunkra, akik így vagy úgy hálás tanítványaid vagyunk.

HAVAS FERENC